

منشایاد

آپ دا اصل (نال) محمد منشا اے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشایاد دے نال شہرت حاصل کیتی۔ منشایاد ہوریں 5 ستمبر 1937ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہوریاں دے گھر پیدا ہوئے۔ بی۔ اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم۔ اے اُردو تے 1973ء وچ ایم۔ اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن مگروں دارالحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔

ہن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے سامنے آئے میں اوہناں وچ ”بند مٹھی میں جھنڈو“، ”ماس اور مٹی“، ”خلا اندر خلا“ تے ”وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”وگدا پانی“ اے۔ ایس توں اڈا پنجابی ناول ”نانواں نانواں تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشایاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں رویاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی رعتل دے بڑے بڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلایاں نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کار نیں۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہلنے“ ماہنامہ ”لہراں“ دے منشایاد نمبر وچوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں دی سوئی وگی اے۔

کھوپڑیاں تے آہلنے

پٹی سڑک توں دلیر پورا آٹھ 8 میل سی۔ دلیر پور جان لئی اک سو یا رھویں میل پتھر کول ٹانگیاں دا ڈاڑھی، جیہڑا صرف ناں دا ای اڈا سی۔ آٹھ ڈکاناں گڈیر ڈیر پور جان لئی ایہتوں لہجہ جاندے سی۔ ہورا ڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ آج شاموں پہلاں اتھے کجھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندے سی، پر شام دا ہیرا کھنڈیاں ای ایہدا ڈاچار پھیرے دی اجاڑا اک حصہ بن جاندے سی۔

اوتھوں ایہدی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں اتھے آپڑ جائے۔ نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوتھوں لین آیا ہووے گا شاموں پچھے اوہدی اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اوتھنے شاموں پہلاں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں چنگی بھلی کوئل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔

آہدوں اوہ دلیر پور جان والی کچی سڑک دے کندھے اجاڑا ڈے تے اتریا، شام دا ہیرا اگوڑھا ہو چکیا سی تے اوتھے بندہ بندہ دی ذات سی۔ اوہنے آہدے راؤ ہردھیاں ماریا تے ہر پاسے ہیرا آتے چپ دارا جی اوہ بڑا پریشان ہو یا۔ ہیرے وچ لٹیا ہو یا تے گھٹے نال بھریا ہو یا آٹھ 8 میل دا پندہ بن اوہنوں پیدل طے کرنا پینا سی۔ خورے دلیر پور دے نمبر داراں نوں اوہدا مٹھ نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوک آئے ہون تے اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان کچن دی اوہنوں پرواہ نہیں سی، بے راہ وچ لٹیاں جان دا ڈرنہ ہوندا۔ اوتھوں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے راہیاں پاندھیاں نوں لٹ لینا نت دی گل سی راہیاں بساں تے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وچ پڑھا رہندا سی تے اوہدی سمجھ وچ کجھ نہیں سی آ رہیا پئی اوہ کیہ کرے۔ اوہنے اٹپئی کس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل بر جی نال ڈھولا کے ٹرانسٹر توں خبراں سنن لگ پیا۔ خبراں سنن یاں سنن یاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جھنگ جھنگ کر دے بازار تے گاؤں دیاں، گنگناؤں دیاں تے وسدیاں

گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے۔ اپنے ہو ریں شام دی نماز پڑھ کے آگے ہوں گے۔ نومی اوہناں واسطے روٹیاں لیا ری ہووے گی۔ حمید سکول دا کم کر رہیا ہووے گا۔ فیر اوہناں اوہ یاد آگئی۔ آکھن لگی: ”میں تیرے نال نال آں۔“

اوہنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پنڈا اکھونا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندروں اہے کچا پتا آں۔ مینوں اہے ہو راگ دی لوڑاے تے توں کیوں آگئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی؟ فیر اوہناں ہوٹل تے بیٹھے یار نیلی یاد آئے۔“

مجلس لگی ہووے گی۔ ہوٹل دی میز تے ملے مار مار کے اوہ مزدور اں، کساناں تے محنت کشاں دے مسئلایاں تے گرم گرم بحث کر رہے ہوں گے۔ کیہ پتا اوہناں وی یاد کر دے ہوں۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا بیہزا عملی طور تے قدم چکایا اے۔ کنڈ پچھے اوہدی تعریف کر دے ہوں گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال بس پیا۔ فیر اوہنے سڑک دے کنڈھے دے رکھاں اُتے لکھدے ہوئے آٹلے دیکھے تے اوہناں ان لگا جو یں ایہہ چیزیاں دے آٹلے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھوپڑی نوں ٹوہ کے دیکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دھون اچی ہوگئی تے فیر اک سو یار ہوں 111 میل دی برجی دے آ لے دوا لے کھلر یا ہو یا ہیر اوکھ کے آپوں آپ نیوں ہوگئی۔

بچوں 5 یا 6 چھبویں رات دا جن پھکا پھکا سا ہس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کالمی لکڑ، ٹاہلیاں تے آبلنیاں والے رکھ سپہ کھلو تے سن۔ ڈوڈو آں، پیٹنڈیاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں اوازاں چپ دے سنگھ وچ پھس گھیاں سن۔ خوردے کوئی بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لہجہ جائے۔ سڈھرا دا اکوٹھینا چمک رہیا سی۔ سڑک اُجاڑ رات توں ڈروی ماری دھرتی دے سینے نال چڑی ہوئی سی۔ اکاڈو کاباساں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھرا کڈھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں بیتاں دا چائن آتش بازی دے چائن دا گھول اُتے ٹرک جاندے تے میل پتھر دے اک سو یاراں دے جے 3 ہندے میل پتھروں دکھوے سڑک دے کنڈھے تے کھلو جاندے تے دیکھدے یاں ای دیکھدے یاں تن نقاب پوش ڈاکو بن جاندے، جیہڑے کسے بس نوں لٹن لئی ہتھیار بندھ کے کھلو تے ہوں۔ اک واری اوہدا جی کیتا پئی اوہ کسے وی پاسیوں آؤن تے کسے وی پاسے جاؤن والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کسے دسی یا پنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے ملے مار مار کے بحثاں کر دے ہوئے اوہ سارے یار تاڈوڑیاں مار کے ہسن لگ پئے۔ اوہناں اوہناں سمجھایا سی پئی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہیریاں گھٹے پھریاں راہوں تے ٹرناں بڑی اوکھی گل اے۔ اوہناں نے ہو روی کئی طرحاں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی، مشینی تے جھوٹی زندگی دی جھولی وچوں نکل کے کھیتاں تے پھلیاں وچ سچی تے اصلی زندگی دا موٹہ دیکھنا چاہندا سی تے اپنی ایس سدھروں پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکدا سی۔ اوہ پنڈاں دی دتوں رہت بہت تے ثقافت نوں نیزیوں دیکھنا، علم دے چائن تے دکھ سکھ دی اکو جیہی ونڈ کرنا چاہندا سی ایسے لئی اوہناں بالغاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع جتھ آیا تے اوہنے اوہناں دی مخالفت دی پر واہ کیتیاں بغیر ہاں کردتی۔ اوہ تے ایہناں خوش سی پئی اوہدا جی کردتی سی کہ سارے شہر دا چائن لے کے اڈ لکھے پنڈ پہنچ جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں امیدیاں رکھدا سی تے کہانیاں، قلمناں، روایتاں تے لوک تماشیاں والا جالا ہٹا کے پنڈ وراہل دی سچی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھاں نال دیکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر دے آرام تے آسائش دا کوئی خیال اوہدا راہ ڈکے یا کسے طرحاں دا خوف یاں وسوسہ اوہدے دل یاں دماغ وچ سائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جی دھوڑ نہیں ہوندا کہ اوہناں چھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آؤندیا پئی اوہناں لکھیت کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندر آگ دا اے تے فیر نیلی دھار طرحاں پورے جئے نوں

اک سو پارہویں 111 میل دی برجی کول کھلو تیاں اوہنے اپنے بچے دے چار پھیرے کھلری ہوئی نیلی دھارنوں اپنے ارادے دی واتری نال ترنڈیا تے اٹیچی کس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُچے اُچے شاں شاں کر دے رُکھ، بندیاں دیاں کھوپڑیاں بار کنبدے ہوئے آٹھنے تے شو کدیاں جھاڑیاں سن۔ پنجیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وچ گھٹے تے منجی دی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہواڑ رلی ہوئی سی۔ کدی کدی ہیرے وچ ڈبے ہوئے پنڈاں توں کتیاں دے لڑن، جھاس دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہنگن دیاں اوازاں سنیدیاں سن اوہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے فٹھے لاندرا ہویا اگا ہند ددھ رہیا سی۔ خوف دے بھوتنے اوہدے پیراں تھلے آکے مڈھولے جا رہے سن۔ ہنیرے نال جان بچھان ہو جان پاروں اوہدے دیکھن دا بت مظہر اہو گیا سی۔ بے ایس ویلے اجن چیت اُونوں شہر دیاں جگمگ کردیاں ڈھیر ساریاں بتیاں دے سامنے لیا کے کھار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اگھاں پاٹ جاندیاں۔ اُونوں جگنوں تاریاں واگ تے تارے تھو وچ پھڑیاں ہویاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اجان چک اوہ فطصمہر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہ دبانڈ بٹھیں گئی۔ اوہنے دیکھیا پئی کالا سیاہ اک سب جھنجھی کھار کے کنڈل ماری بیٹھا سی۔ اُنچ تے اوہنے کئی واری سب دیکھے یاں محسوس کیجے سن۔ سپاہیاں اُداریاں تے آستیاں دے سب کئی واری اوہنوں ایہہ وئی جا پیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا موٹا سب ہر ویلے اوہدے آ لے دوالے پھر دار ہیا سی تے کدی کدی اوہنوں اُنچ دی جا پیا سی پئی اوہنے ہمیشہ توں اک دو موٹی سہنی دیاں دونوں دھوناں دوہاں ہتھاں وچ پتیاں ہو یاں نیں۔ پراہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سب تے سہنیاں سن۔ آبتیاں دی جوہ دا بگی بگی واکوڑیاں والا سب دیکھ کے اوہدے لوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڈھا کر کے اگانہہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے ٹردا آیا۔ اوہنے مزے تکلیا تے اوہدے پچھے ہیرے تے گھٹے توں اڈ کجھ نہیں سی فیروئی اوہنوں اُنچ جا پیا سی پئی کوئی گولی گولی شے ہنے ہنے اوہدیاں تنگاں نوں چڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اُچی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کولوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز دے نال ای اوہدے ذہن وچ کنڈل مار کے بیٹھا ہویا خوف کُج لاہ کے ہنیرے دی گھڈ وچ لک گیا تے اچے اوہ خوشی خوف تے جت دے جذبیاں دا مزہ کادی نہیں پونجھ سکیا کہ اوہدا کھر اپندا، گھٹا اڈا اونداتے سدا اک گھوڑ اوہدے کول آ گیا۔

گھوڑ سوار نے اُچی ساری کھروی اواز نال پچھیا:

”کیہو ایس؟“

”میں دلیر پور جانا ایں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہ گجھ اے؟“

خوف دیاں بھریاں لہراں آئیاں تے کئی ترکے تیر وٹے تے اوہ دبانڈ وٹھ گئے۔ اوہنے دیکھیا سوار دا اڈھا چہرہ منڈا سے وچ لگیا ہویا سی تے اوہدے تھو وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر اواز اوہدے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے جھستی نال گھڑی لاہی تے بوٹھے وچوں نوٹ کڈھ کے آکھیا:

”میرے کول ایہو کجھ اے یاں فیراہہ ٹرانسٹرا اے۔“

”اٹیچی کس وچ کیہ اے؟“

”کپڑے تے کتاباں“۔ اوہنے سوئی ہوئی اواز وچ جواب دتا۔

”کیہدے ول جانا میں؟“

”اصل وچ تعلیم پالغاں دے سلسلے وچ۔“

”چھا چھا..... میں سمجھ گیا ہاں۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اتر کے اوہدے ول ودھیا۔ بندوق دی نالی اوہدے ول سدھی سی۔ خوف نال اوہدیاں تاراں کمنن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑ لیا تے آکھن لگا:

”ٹسیں سوار ہو جاؤ۔ ٹسیں تے ساڑھے ماٹی باپ او۔“